

A puszta ország

„...Szegény hazánk nagy rühes legelő.

Bárányunkat eszik a farkasok.

A királydinyés homok vérnyelő.

Utat mutatni csillag nem ragyog...”

Kormos István: Pásztorok (Korniss Dezső festményére)

A történeti idő egy pontján, fél évszázados évfordulóján, az érvényes jelent uraló előre soha nem látható együttállások, egybejátszások eredményeként, a forradalom mítosza jóvátehetetlen sérülést szenvedett, s javarészt érvénytelenné vált annak következtében, ami 2006 október 23-án, majd november 4-én Budapest különböző pontjain történt. Az emlékév eredeti célkitűzése, - Rainer M. János megvilágító erejű kifejezésével élve - egy 19. századi tabló¹, vagy épp panorámakép felvázolása volt, azaz a forradalom emblematisztikus eseményeinek üres, jelentések nélküli elismérlése, miközben a forradalom hőseinek panteonját, illetve a forradalom menetét illetően 1989 után – az újratemetés kivételes erejű pillanatától eltekintve - egyre kevesebb nyoma volt a konszenzusnak. Emellett a rituális ismétlés programjának tervezői még egy hamis feltételezésből, ugyanis a *nemzeti történelem* eszméjének és politikai hagyományának érvényesnek tekintett kulturális gyakorlatából indultak ki. Holott ezekből a feltételezésekből szinte egyetlen sem állt rendelkezésre. Ha 1956 a nemzeti egység helyreállításának, lehetőségének élményeként tűnt is fel résztvevői, majd bonyolult emlékeztörténetének fenntartói és elfojtói számára egyaránt, ez az élményvalóság csak pillanatokig tartott. Egy másik retorikában megfogalmazva: ha a forradalom nem volt más, mint a *haza* személyes valóságához, a *cselekvés általi önmegértéshez* való hozzáférés, a nemzeti egység tapasztalata nyilván elválaszthatatlan volt az otthonra lelés ekkor már hosszú évtizedek, 1938 óta ismeretlen érzésétől.

Ehhez képest 2006-ban a kollektív emlék-rítusokhoz szükséges szótárak konszenzusa rég nem állt rendelkezésre. Ország, nemzet, haza, társadalom használata a közbeszédben, illetve a közírásban épp annyi szakadékot teremt, mint amennyit alkalomadtán egy-egy szöveg épp áthidalni szándékszik. Engem például a „nemzeti oldal” kifejezés minden egyes alkalommal sért. Hiszen az azt jelenti, hogy van olyan politikai csoport, amely számára az ellentétes álláspontok képviselői a „nemzeti közösség” határán kívül kerültek, pusztán egyetlen hatásos nyelvjáték eredményeként. S persze az is igaz, hogy a baloldali liberálisok egy része számára az ország és társadalom kategóriák kizárólagos használata még akkor is magától értetődő, amikor egy-egy szöveg már rég nem társadalomtudományi diskurzusokat, hanem érzelmeket követ, teremt, s nem csak analizál.

Az emlékév különös szürrealizmusa tehát abból adódott, hogy az egykori tapasztalat, a politikai közösséggé formálódás személyes élménye, a nemzeti történelem

---

¹ „Ebben a felfogásban 1956 egy megkésett 19. századi forradalomnak tűnik. Már maguk a forradalmárok is erre próbáltak utalni, az 1848-at ismétlő szimbolikával, egyes cselekedetek tudatos ismétlésével. Már a forradalommal egyidejűleg rögzült tablón heroizmus, idealizmus és tisztaság látható.” Rainer N. János: 1956 a magyar és egyetemes történetben. Kézirat. Itt köszönöm meg Rainer M. Jánosnak, hogy írását rendelkezésemre bocsájtotta.

kategoriarendszerének használhatósága, ez a hirtelen vakító fény, 2006-ban már a feltételezés szintjén sem állt rendelkezésre. Nyilvánvaló lett, hogy a forradalom, mint a nemzeti egység öröksége, igen kellemetlen, hiszen miként is lehetne méltósággal emlékeznünk arra, aminek az adott jelenben nyoma nincs. S minthogy a politikai osztály képtelen volt arra, hogy felismerje a mítikus ismétlésben rejlő lehetőséget, azaz felfüggeszse a jelen egyeduralmát, tehát *komolyan vegye a* nemzeti egységet megjelenítő párhuzam akciót, vagy posztmodern panoráma képet, ezért az a legjobb esetben is a jelentéktelenségre volt ítélve. Csakhogy ennél sokkal rosszabb is történt. Az őszi beszéd után kialakult helyzetben megkezdődött a történelem és történetek közötti rivalizálás, a Reinhart Koselleck által megfogalmazott „nem egyidejűnek az egyidejűsége.”² A tegnap még oly unalmasnak vélt üres rituális ismétlés programja hirtelen eltűnt, s az emlékév legérzékenyebb napjaiban a nyilvánosság tereiben megjelentek azok a csoportok, amelyek nem a történelmi panorámakép esetleges látványában voltak érdekeltek, hanem maguk is élőképeket formáltak, amelyek a média közvetlen visszacsatolása révén a politikai diskurzus számára nyomasztó jelentőségre tettek szert. (Egy egy pillanat mintha Borowski Grünwaldi csata című írását, illetve Wajda Tájkép csata után című filmjét idézte volna: a felbomló csoportképek, az aktuális jelenben való történelminek remélt álcelekvés, illetve a történelmi élőképe rendeződés paródiája szinte kezelhetetlen volt a tradicionális reprezentációs masinérákat uraló elit számára.) Kiderült, hogy a „történelem szinpada” és az élő adás képei széjjelválaszthatatlanok: az emlékév rendezői szerint történelmi játékhoz, rekvizitumként használandó, Madách téren haladó, „elkötött” tank látványa pontosan rögzítette az élőkép tragikomikus jelentésváltozását. A hirtelen a reprezentációk rendjébe belépő, verekedő csoportok, a média hackerek, illetve az október 23-át is saját aktuálpolitikai reklámkampányként kihasználó Fidesz-rendezvény gyakorlatilag elvágta az ünnepség útját a jelenhez. A rendőrség által kiürített Kossuth téren, illetve az emlékműavatáson fellépő, 1956 után bebörtönzött Darvas Iván, Kosáry Domokos hirtelen láthatóvá tették azt a vákuumot, amibe a forradalom emlékritusa került. Nyilván más a felelőssége azoknak a csoportoknak, amelyek számára 1956 már nem sokat jelent. Azok a fiatalok, akik árpádsávós és nemzeti lobogók alatt verekedni indultak a Deák térre, nyilván egyetlen pillanatig sem voltak érdekeltek az emlékezés rítusaiban. A Fidesz mélységes felelőtlensége azonban nyilvánvaló: *itt egy politikai párt lépett ki a politikai közösség mítikus reprezentációjának élőképeiből, s épp azért, hogy lehetetlenné tegye annak átélhetőségét.* Azt, hogy a reprezentációk rendjéből történő kilépés milyen mértékben teszi hiteltelenné a Fidesz nemzeti retorikáját, ma még nem tudhatjuk, de az többé nem komolyan vehető. Azaz, az Orbánra hallgató párt nem csupán a miniszterelnöknek mutatott hátat, hanem nyilvánvalóan semmibe vette a forradalom *összes* jelentésárnyalatát, s ez olyan felelőtlenség, amelyért drága árat kell fizetnie – mindannyiunknak. Azonban a forradalom emlékének az ünnep valósága általi láthatatlanná tétele november 4-én vált igazán kritikussá. A János evangéliumból is tréfát űző felirattal, az Arbeit macht frei-re rájátszó Fidesz tüntetés, tehát az Igazság szabaddá tesz tábla mögött haladó pártelit látványa még a jobboldali elemzők egy része számára is kínos és zavarbaejtő volt. Ha október 23-a vizuális ikonja a kellékből szereplővé előlépő tank lett, akkor november 4-ét ez a kép teszi emlékezetessé. Mindaz, ami ezt a képet értelmezhetővé teszi, olyan távol áll 1956 októberétől, amilyen távol csak lehet. Ha a forradalom naív és hirtelen volt, emberi és közösségi, akkor a 2006-os „parafrázist” a hideg, kiszámított politikai rafinéria jellemzi, a

---

² Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája.* Atlantisz, Budapest, 2003, 387. old.

hűvös és nyomasztó kétértelműségek szemantikája. A végeredmény az lett, hogy az öszödi beszéd óta meglévő, és a Fidesz által maximálisan kihasználta, s már teremtet morális és politikai válság a forradalom hagyományának, emlékének – Kende Péter nagyszerű könyvének címére utalva – eltékozlása újabb horizontot kapott. A jobboldal tehát nyíltan és jóvátehetetlenül elárulta a forradalom emlékezetét, a baloldal pedig tompán és némán tűrte mindezt, ismét bebizonyítván, hogy a Kádár-kori folyamatos jelenidő által megengedett szűkös parochiális modernizmuson kívüli kortárs világok számukra máig láthatatlanok maradtak. A Fidesz egyszerűen gúnyt űzött a nemzeti történelem kulturális örökségéből, az MSZP meg máig nem rendelkezik a társadalmi fantázia uralásához szükséges vízióval. 2006 telére tehát a mai magyar társadalom, az ország, a hazánk megérkezett a jelenbe – anélkül, hogy a politikai közösséget reprezentáló, tehát megalkotni köteles elitjének bármi köze lenne azokhoz az összetorlódott múltakhoz, amelyeket bevallani kellett volna, s nem megsemmisíteni. Ugyanis a múltakkal kapcsolatos tudások állapota, kánonja az, amely rögzíti az önmegértés kereteit, amelyek egy másik retorikában, kijelölik a lojalitás piacának működési technikáit. A nemzetállamok utáni korszak, a globális tudások, média terek, univerzális virtuális világok, a gyorsan lebomló, újraépülő kulturális idenitások, a statikus nemzetállamok kánonttechnikáit, a tér és idő feletti uralmát aláásó technikák világában a nemzeti kultúra, örökség, emlékezet formáinak szerepe és jelentősége annak megfelelően nő, ahogyan egyre világosabban látható, hogy a liberális kapitalizmus absztrakt normái, a történelmen túljutott emberiség álma elégtelen illúzióknak bizonyult. Minél nyilvánvalóbb, hogy a globalizáció bonyolult és finom összefüggéseivel elháríthatatlan: kezdve a mindennapi élet kulturális szimbólumaitól a politikai antropológia által definiált területekig, annál kevesebb jelentése van a cuius regio eius religio formulájának. A statikus nemzetállam terét kikezdte az egyre gyorsabban szárnyaló idő, így megnőtt a lokalitás, az emlékezet helyeinek szelleme iránti érdeklődés. A tér és idő összepréselődése, az always on society valósága, a jelenidejű interaktivitás egyre több területet meghatározó dimenzió, a sebesség jelentőségének növekedése, az örökséggé dermedt múltak jelentésének megmentéséért, feltárásáért folytatott küzdelem, mindezek az Európa-szerte ismert jelenségek arra mutatnak, hogy a globalizációs normák és formák szempontjából identifikálhatatlan lokális kulturális jelenségek, szokások értéke megnő.

Csak hogy egyikünk sem hiheti, hogy a lokális kulturális normákból összeálló alkalmi montázsok, a bricolage, könnyen bomló, próteuszi identitások, a fogyasztás kulturális terei, a „Találjuk ki Magyarországot”, „Szeretem Budapestet” típusu álnaív értelmiségi időtöltés helyettesíthetik azt a modern demokratikus genealógiát, amely a kortárs politikai közösség alapja lehetett volna. Nevezetesen 1956 emlékét és örökségét.

Ahogy ez az örökség az újabb nemzedékek szemében röhej tárgya, a jobboldal martaléka, a baloldal áldozata lett, úgy kezdődött el egy új korszak, amelyben a politikai közösséghez való lojalitás mikéntje lett az alapkérdés. A *demokratikus* politikai közösségek működése ugyanis elképzelhetetlen a történelmi múlttal való szembenézés, a *Vergangenheitsbewältigung* nélkül. S ahogyan a németek számára a nácizmustól és kommunizmustól való megszabadulás bonyolult és hosszú évekig tartó gyakorlatának megteremtése maga lett a demokratikus politikai közösség záloga, a későmodern jelenben való korszerűség alapja, úgy lennénk ezzel mi magyarok is. Amikor tehát a köztársaság politikai elitje képtelen volt az 1956-os forradalom modern, a jelen diszkurzív tereit uraló emlékezetközösségének megteremtésére, akkor gyakorlatilag elzárta a társadalom útját attól, hogy az olyan kanonizált lojalításokat

ismerjen el érvényesnek, amelyek aztán nyilvánvalóvá teszik, hogy ez itt a hazánk. Semmire sem vezet, ha a nemzeti múlttal való állandó példálózás csupán a jobboldal által aktuálisan bármire felhasznált üres retorika, s ismerete nem a *demokratikus önmegértés* része. Ha a magyar zászló azért lóg megannyi autóban, mert azt jelenti, hogy az illető jobboldali, ha a kokárda viselése egy *pártpolitikai* elkötelezettség bizonyítéka lehet, ha az árpádsávós zászlók ott loboghatnak a Fidesz kongresszusán és tüntetésein is, akkor mindezek nem a politikai közösség múltjának egyes szimbólumait jelentik, hanem azt a mélységesen rövidlátó folyamatot, amelyben a múlt egyes pillanatainak kihasználása csupán egy eszköz a jobboldal kezében. Így aztán a mai Magyarországon a nemzeti történelem fogalomkészlete már nem a politikai közösség alapja, amint semmi köze a kulturális örökség gyakorlatához sem. Egyre távolabb kerülünk tehát lehetséges célunktól: attól, hogy a többszám első személynek bármiféle, a politikai közösség szintjén értelmes jelentése legyen. Holott a magam részéről a globális kapitalizmus korában a politikai közösségek létét, tételezhetőségét fontosabbnak tartom, mint valaha. Az alkotmány, haza iránti lojalitás ugyanis nem pusztán értelem, hanem érzelem kérdése is lenne. S így aztán hamar megtapasztalhattuk, hogy a nemzet, tehát, ahogy a költő mondja, a közös ihlet – érvénytelen. Azaz az egy fizikai időben és térben, de párhuzamosan fennálló virtuális enklávékban, homogén szubkulturákban elzártan élők közös élményének, lojalitásának megformálásához szükséges kulturális tudások és gyakorlatok ma már érvénytelenek. A Jászi Oszkár, Tisza István, Teleki Pál, Ságvári Endre, Nagy Imre körüli viták és direkt politikai akciók jól érzékeltetik ezeknek az enklávéknak a mélységét és kiterjedtségét.

Ha a hazaszeretet semmi egyéb, mint történelmi tanulmányainkból ismert nyelvtörténeti fordulat, olyan kifejezés, amelynek semmiféle érvényes jelentése nincs többé, akkor nehéz évek elé nézünk. Ha ebben az országban komoly következmények nélkül lehet rehabilitálni olyan magas rangú katonatiszteket, akik a kétségbevonhatatlan hazaszeretet állapotában magára hagyott Radnóti, Szerb Antal és félmillió társuk erőszakos halálát elfogadhatónak, és az általuk is gyakorolt kormányzati politika részének tekintették, akkor a hazát valóban nehéz lesz szeretnünk. Különös módon ezen a politikailag bonyolult, kétségbeejtő öszön az időjárás szolgált vigaszul. Az októberi, novemberi délutánokon, koraestéken át nyitott ablaknál olvastam a hazaszeretet jogának visszaszerzéséért, az önmegértés diskurzusaiban folytatott szellemi küzdelem megrendítő és tanulságos sorait: Jürgen Habermas, Jürgen Kocka, Günther Grass, W.G. Sebald munkáiban. Megannyi németnél, akik tudták, hogy az ország akkor lesz hazává, a társadalom integratív politikai közösséggé, mindannyiuk számára otthonná, ha *soha* többé nem merülhetnek fel a náciizmus árnyai a jelen vitáinak érveiként. Ez az ország akkor lesz a hazánk, ha nyilvános tereken nem lenghetnek benne árpádsávós zászlók, ha a nemzeti gyászünnepeken nem tűnhet fel többé a koncentrációs táborok jelmondatának parafrázisa, ha a nyilaskorszak gazembereinek tetteit mindenki szégyenletesnek tartja. Ha majd május 8-a ismét visszakerül a nemzeti ünnepek sorába, azaz a náciizmus feletti győzelmet ünneplő politikai közösséghez tartozás lesz a nemzeti önmegértés kiindulópontja. A baloldal tompasága, érzéketlensége a demokratikus genealógiák iránt azért komoly probléma, mert a kortárs európai kulturális térben elfogadható társadalom elképzelhetetlen a modernitás eszméje nélkül. A Nyugat, a *másik* Magyarország, az élhető haza elgondolhatatlan lenne a baloldal nélkül. Csakhogy az MSZP elitje, pár kivételtől eltekintve talán nem is hallott arról a baloldali hagyományról, amelyet képviselnie kellene.

A politikai és morális válság megoldásáért a baloldalnak, a jelenlegi kormánynak, személyesen magának a miniszterelnöknek, számos dolgot, komolyan veendő gesztust kell még gyakorlnia – ez vitathatatlan. De a nemzeti történelem fogalmának nevetségessé tételéből származó felelősségét jobboldalnak kell viselnie. S ha kellő belátásról teszünk tanubizonyosat: attól tartok, a két felelősség elismerése és a politikai következtetések levonása részben egymást feltételezi.

